

УДК 821.161.2'04=030.111=112.2(045)

І.І. Окатьєва

ФЕНОМЕН ПРИРОДИ ЯК ЗАСІБ ТВОРЕННЯ КОНФЛІКТНИХ КОЛІЗІЙ У «СЛОВІ О ПОЛКУ ІГОРЕВІМ» ТА ЙОГО АНГЛОМОВНОМУ (В. НАБОВ) ТА НІМЕЦЬКОМОВНОМУ (Р.М. РІЛЬКЕ) ПЕРЕКЛАДАХ.

Минуло більше 200 років з того часу, як було опубліковано «Слово о полку Ігоревім» – унікальну художню пам'ятку давньої української літератури, яка висвітлила історичне минуле нашої Батьківщини, змусила по-новому осмислити історичну долю нашого народу. Важко сказати, чи є у світовій літературі ще твір, який мав би таку славетну біографію, який протягом століть був би предметом наукових досліджень і гострих дискусій, якому була б присвячена багатотомна енциклопедія і ціла галузь науки. Пройшло два століття, але значення «Слова» не затьмарюється, інтерес читачів, вчених, письменників, перекладачів до нього не лише в нашій країні, але й далеко за її межами не вгасає.

Актуальність нашої розвідки зумовлена надзвичайною вагою «Слова» в світовій літературі й тим фактом, що особливості перекладу художньої літератури на сьогоднішній день все більше цікавлять дослідників-літературознавців, оскільки переклад творів відомих письменників на інші мови дозволяє ознайомитися з шедеврами світової літератури. Надзвичайно актуальним в наш час є також перегляд багатьох існуючих поглядів на явища в духовному житті, розвитку національної культури, літератури та мистецтва. Важливу роль у цьому процесі відіграє посилення уваги до проблеми природи як складової частини ноосфери. Парадигма зв'язків культури і природи змінювалася від протистояння до намагання повного злиття. Але в усіх варіантах йдеться про тотожність культури і природи з первісністю у природі, звідки відбувається пролиття сенсів на культуру.

Наша розвідка є однією з перших спроб дослідження особливостей перекладу феномена природи у «Слово о полку Ігоревім» англійською та німецькою мовами, що обумовлює її новизну.

Метою роботи є виявлення специфіки перекладу феномена природи у «Слові о полку Ігоревім» англійською та німецькою мовами, а саме – ролі природи в творенні конфліктних колізій у тексті оригіналу та особливості її передачі у англомовному перекладі В. Набокова та німецькомовному – Р.М. Рільке.

Останніми роками вивченню «Слова о полку Ігоревім» присвятили свої праці такі відомі літературознавці, як М. Брайчевський, М. Возняк, М. Гетманець, І. Доценко, О. Ільїн, І. Костікова, О. Копач, О. Мишанич, В. Терлецький, М. Ткач, Б. Яценко та інші. Великою подією в словознавстві був вихід у світ «Энциклопедии “Слово о полку Игореве”», в якій підведений підсумок досліджень твору за 200 років, висвітлене місце і значення його в світовій літературі. Одним із питань, якому була приділена увага науковців при вивченні «Слова», було питання феномена природи. Проблемою природи у художньому просторі «Слова» цікавилися такі літературознавці, як М. Гудзій, А. Демин, Д. Ліхачов, В. Ржига, Г. Сумаруков, О. Творогов та інші.

У нашій роботі ми користуємося терміном «феномен (природи)», спираючись на його потрактування в новітніх тлумачних словниках. Так, феномен – це «по-перше, виняткове, незвичне, рідкісне явище...; по-друге, у філософії Канта – явище, протиставлене ноумену як чуттєво дане, що не досягнене досвідом і недоступне людському пізнанню; по-третє, явище, що дано нам у досвіді, сприйняте органами чуттів» [1, с. 608]. Тому термін феномен природи ми вживаємо на позначення природи – «натури», зовнішнього світу, що сприймається органами чуттів людини.

Незважаючи на багаточисельні праці науковців, багато аспектів «Слова» залишаються і надалі недостатньо висвітленими, у тому числі й порівняльний аналіз твору та його перекладів на англійську та німецьку мови. Завдання нашої розвідки – проаналізувати

феномен природи як засіб творення конфліктних колізій «Слова» та розглянути особливості його перекладу англійською та німецькою мовами.

Безперечно, тісний зв'язок людини з природою виражений у «Слові» так послідовно і переконливо, як у жодній іншій епічній пам'ятці. Природа тут жива, активно проникає у світ людських стосунків. За допомогою природи моделюються конфліктні колізії, що знаходять вияв не у зовнішній канві твору, а у внутрішньому бутті героїв. Перед першою битвою князя Ігоря з половцями автор «Слова» змальовує картину надзвичайної широти й експресії, сповнену передчуттям чогось трагічного й неминучого. Вступивши в золоте стремено, князь Ігор поїхав чистим полем, а «солнце ему тьмою путь заступаше, ночь стонуши ему грозою птичь убуди, свисть звѣринь въ стазби, Дивь кличеть врѣху древа, велить послушати земли незнаемѣ» [3, с. 9]. З уривка бачимо, що автор «Слова», одухотворює природу, змушує її брати активну участь у долі руських князів і їхніх дружин. Адже природа невід'ємна від людини, як і людина від неї, її допомога й участь – запорука благополуччя й успіху, а в її ворожому ставленні до людей криється причина їхніх нещасть і бід. Подивимося, як переклав цей уривок на англійську мову В. Набоков:

The sun blocks his way with darkness.
Night, moaning ominously unto him,
awakens the birds;
the whistling of beasts arises the daeva calls
on the top of a tree,
bids hearken the land unknown [4, с. 4].

Р.М. Рільке перекладає уривок німецькою наступним чином:

Die Sonne vertrat ihm mit Dunkel den Weg;
die Nacht aber, aufstöhnend in Unwettern,
machte ihm die Vögel wach,
der Tiere pfeifendes Schreien scheuchte sie in Scharen auf.

Heulend erhob der Drache sich über die Bäume hin
und zwang fremde Länder in seinen Schrei [6, с. 5].

Обидва перекладачі намагаються передати роль природи у даній конфліктній колізії твору, використовуючи свої мовні засоби. Природа наче застерігає князя Ігоря перед битвою з половцями, змушує замислитися про подальший несприятливий перебіг подій. Цікавим видається той факт, що Р.М. Рільке, на відміну від В. Набокова, який залишив образ Дива у своєму перекладі (the daeva), замінює цей маловідомий образ іншим – образом дракона (der Drache). Див – міфічна істота, яка за язичницькими уявленням віщувала нещастя, біди. Очевидно, в цьому сенсі Див згадується і автором «Слова о полку Ігоревім». Як відомо, таємничі та нерозгадані образи «Слова» викликають і зараз багато суперечок і припущень щодо свого тлумачення. Виникають труднощі й при перекладі цих художніх образів на іноземні мови, тож перекладачі використовують різні засоби, передаючи безеквівалентну лексику твору. В. Набоков у даному випадку більше тяжіє до дослівного перекладу, ніж Р.М. Рільке.

Натомість слово «гроза» з означеного уривку у В. Набокова перекладено не у прямому сучасному значенні цього слова, а за допомогою використання англійського прислівника «ominously» – «зловісно». Фраза «нощ стонуши ему грозою птичь убуди» у перекладі В. Набокова не є дослівною, але має тотожне смислове значення з оригіналом. Розглядаючи його переклад, ми розуміємо, що птахи були розбуджені не грозою, а великим страхом, панікою. У давньоруській мові слово «гроза» мало значення: погроза, ужас, страх. Слово це – загальнослов'янське. А. Брюкнер відносить його до праслов'янського словникового фонду. І в усіх слов'янських мовах, крім російської, воно зберегло своє давнє значення – страх, погроза [5]. При перекладах «Слова» слов'янськими перекладачами слово «гроза» було використано з точки зору своєї мовної свідомості. Тож, як слушно зазначає сучасний дослідник-лінгвіст «темних місць» твору В. Скляренко, до повного розуміння «Слова» ще далеко [2]. У німецькомовному перекладі Р.М. Рільке означеного уривку

залишилася лексема «гроза» – «Unwettern», тобто, на нашу думку, був здійснений дослівний переклад зазначеної фрази:

die Nacht aber, aufstöhnend in Unwettern,
machte ihm die Vögel wach [6, с. 13].

Повертаючись до аналізу твору зазначимо, щоб надати справі ширшого, для всієї руської землі важливого значення, автор не обмежується територією, безпосередньо пов'язаною з походом, а охоплює величезні географічні простори. Тут і Волга, Дніпро, Донець, Дунай, Рось, Сула, Немига, тут і Корсунь, Київ, Тмутаракань, Полоцьк, Чернігів, Курськ, Білгород, Галич, Путивль, і вся руська земля, яка, по суті, і є найголовнішим героєм твору. Такий географічний засяг дії, своєю чергою, обумовлює гіперболічну швидкість руху дійових осіб. Всеслав виходить опівночі з Білгорода, а на ранок уже в Новгороді: «въ плъночи изъ Бѣла-града... утръ же отвори врата Нову-граду» [3, с. 10]. За ніч він вовком «изъ Кыева дорискаше до куръ Тмutorоканя» [3, с. 10]. Відчуття простору посилюється також образами птахів, які здійснюють великі перельоти: «Не буря соколы занесе чресь поля широкая – галици стады бѣжать къ Дону Великому» [3, с. 10]. В. Набоков перекладає дослівно цю фразу:

No storm has swept falcons across wide fields;
flocks of daws flee toward the Great Don [4, с. 5].

Р.М. Рільке також здійснює дослівний переклад усіх образів уривку:

Der Sturm hat nicht Falken
getragen weit über die Felder hin –
Dohlen jagen in Zügen zum großen Don [6, с. 7].

Друга битва з половцями не була щасливою для русичів. Тривожний настрій відчувається в надзвичайно образному і живому

пейзажі, який малює автор напередодні другої битви: «Другого дни велми рано кровавыя зори свѣтъ повѣдають, чръныя тучя съ моря идуть, хотятъ прикрыти 4 солнца, а въ нихъ трепещуть синіи мльнии. Быти грому великому, итти дождю стрѣлами съ Дону Великаго!» [3, с. 10]. В. Набоков досить точно передає англійською тривожний настрій пейзажу:

On the next day very early
bloody effulgences herald the light
Black clouds come from the sea:
They want to cover the four suns,
and in them throb blue lightnings.
There is to be great thunder,
there is to come rain in [the guise of]
arrows from the Great Don [4, с. 5].

Подивимось на німецькомовний переклад Р.М. Рільке:

Am anderen Tage, ganz früh,
ruft ein blutiges Morgenrot das Licht aus;
schwarze Wolken steigen vom Meer;
vier Sonnen gilt's zu verhüllen;
und in den Wolken hängen
zitternd die bläulichen Blitze
Ungeduldig, ein großes Gewitter
zu sein mit Regen und Pfeilen vom Don her! [6, с. 6].

Негативно забарвлена експресія пейзажу точно передана і в німецькомовному варіанті твору. Цікавим видається використання перекладачем прикметника «blutiges» на позначення кольору зорі. Крім основного значення – «кривавий», він має додаткове семантичне значення – «проклятий», що посилює негативне семантичне навантаження образу зорі зокрема та пейзажу взагалі. Підкреслимо,

що феномен природи у тексті твору та його перекладах часто має багаторівневе семантичне навантаження.

Після невдалої битви «Уныша цвѣты жалобою, и древо с тугою къ земли прѣклонило» [3, с. 11]. Англомовний варіант:

The grass droops with condolences
and the tree with sorrow bends to the ground [4, с. 9].

В. Набоков майже дослівно передає давньоруський текст, натомість Р.М. Рільке знаходить свої образи для передачі змісту оригіналу:

In Mitleid bog sich das Steppengras,
und die Bäume hingen vor Trauer [6, с. 10].

Звернімо увагу, що обидва перекладачі замінюють у цій фразі образ квітів на образ трави: «the grass» у В. Набокова, «das Steppengras» (степова трава) у Р.М. Рільке. На нашу думку, це відбулося з тієї причини, що автори були більше обізнані не з первісним давньоруським текстом оригіналу, а з його перекладами на російську чи українську мови, у більшості яких образ квітів був замінений образом трави.

Уявлення давніх слов'ян про світ як про живу, одухотворенну істоту відбивалися і в «плачі» Ярославни. Рано-вранці плаче Ярославна на стіні Путивля, звертаючись не до людей, а до одухотворених образів природи: вітру, Дніпру Славутичу і, нарешті, до наймогутнішої сили – «Свѣтлое и тресвѣтлое слънце!» [3, с. 13]. Ярославна не могла зрозуміти, чому сонце, великодушне природне світило, так грізно покарало Ігореві війська:

Всѣмъ тепло и красно еси!
чему, господине, простре
горячую свою лучю на ладѣ вои? [3, с. 13].

Автор проводить художню паралель між світом людини та природи, втілюючи образну думку про те, що людина вийшла з природи

і тому має з нею багато невидимих зв'язків. Феномен природи виступає тут одним із головних засобів творення конфліктної колізії твору. Подивимося на переклад цього текстового уривку В. Набоковим:

Bright and thrice-bright Sun!
To all you are warm and comely;
Why spread, lord, your scorching rays
on [my] husband's warriors [4, с. 16].

Переклад Р.М. Рільке:

Helle du, überhelle Sonne!
Herrin, warum legst du
glühend dein Licht
auf die Mannen meines Gemahls? [6, с. 15].

Обидва перекладачі прагнуть точно відтворити семантику образу сонця та його значення в житті тогочасної людини.

Німецький славіст А. Брюкнер зазначає, що «плач» Ярославни може з честю витримати змагання з кращими творами німецької і романської середньовічної літератури. На його думку, це перлина староруської літератури, справжня і непідробна [5]. «Плач» Ярославни – це не тільки плач за загиблими воїнами, але й давнє заклинання, в якому міститься пряме звернення до вищих сил. У плачі-заклинанні стільки почуття, що не залишилися байдужими навіть сили природи. Звернення до всіх сил природи створює відчуття того, що людину оточує величезний простір. Це передає погляди людей того часу на світ: середньовічна людина прагне якомога повніше, ширше охопити світ, скорочуючи його у своєму сприйнятті, створюючи «модель» світу – мікросвіт. І наче відгукнувшись на це пристрасне звертання, природа допомагає Ігореві втекти з половецького полону. Примітно, що під час втечі мовчать «ворожі» Ігорю птахи – ворони, сороки, галки, однак стукають дятли, виспівують веселі пісні

солов'ї: «Дятлове тектомъ путь къ рѣцѣ кажутъ, соловіи веселыми пѣсьми свѣтъ повѣдають» [3, с. 12]. Переклад В. Набокова:

only the woodpeckers, in the osiers climbing,
with taps marked [for Igor] the way to the river.
The nightingales with gay songs announce the dawn [4, с. 14].

Р.М. Рільке здійснює у цьому випадку дослівний переклад:

Klopfend wiesen die Spechte den Weg an den Fluß,
Nachtigallen sangen selig den Morgen [6, с. 15].

Обидва перекладачі досить точно передали позитивне семантичне забарвлення образів дятла та солов'їв. У означеному уривку природа знову бере участь у конфліктній колізії твору, прискорюючи розвиток подій.

Таким чином, у «Слові о полку Ігоревім» переконливо й послідовно презентовано ставлення наших предків до природи, намагання бути з нею в органічному зв'язку, що є однією з рис національного характеру. Природні явища у творі мають багаторівневе семантичне навантаження. Кожна подія у світі людей знаходить свій відбиток у світі природи. Життя героїв твору невіддільне від природи, вона бере активну участь у подіях. Персоніфікована в образах тварин та птахів, вона безпосередньо впливає на усі події твору. Феномен природи виступає найважливішим конструентом відтворення конфліктних колізій.

Текст «Слова» представляє для перекладача цілий комплекс проблем. Зміни, які перекладачі вносять у твір, можуть спричинити відмінності з оригіналом. Загальною тенденцією в перекладах, зроблених різними авторами, є значна кількість відхилень від оригіналу. У результаті виникає новий паралельний текст. При цьому навіть авторський задум може змінитися, еволюціонувати. В. Набоков та Р.М. Рільке намагалися передати особливу роль феномену природи у художньому просторі оригіналу, при цьому В. Набоков більше тяжіє

до дослівного перекладу, а Р.М. Рільке часто використовує свої художні образи для передачі відповідної художньої картини, що не заважає йому точно передавати задум автора. Прочитання кількох різних перекладів дає можливість читачеві поглянути на твір із різних боків і краще його зрозуміти. Кожен переклад як творчий процес позначений індивідуальністю перекладача, але головним завданням є передача характерних рис оригіналу. Для створення адекватного оригіналу художнього й емоційного враження і В. Набоков, і Р.М. Рільке підібрали досить точні та виразні мовні засоби та художні образи.

Основний комплекс проблем художнього перекладу тексту «Слова» постає у ракурсі багаторівневої, складної інтерпретації літературного твору не лише як певним чином структурованого тексту, а й як особливого типу художнього дискурсу, пов'язаного з позатекстовою реальністю. У центрі уваги опиняються проблеми міжкультурного діалогу, національних особливостей різних типів літератур, які беруть участь у міжкультурному спілкуванні на рівні художнього перекладу. На часі більш детальне дослідження означеної у нашій розвідці проблеми.

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ: Ірпінь: ВТФ Перун, 2003. 1440 с.
2. Складенко В. «Темні місця» в «Слові о полку Ігоревім». Нац. акад. наук України, Ін-т мовознавства імені О.О. Потебні. Київ: Довіра. 2003. 147 с.
3. Слово о плъку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова». Энциклопедия «Слова о полку Игореве». Санкт-Петербург: Издательство «Дмитрий Буланин». Т. 1. 1995. С. 9–14.
4. Nabokov V. An Epic of the Twelfth Century «The Song of Igor's Campaign». Translated from Old Russian by Vladimir Nabokov. New York: Cornell University, 1960. 35 p.
4. Brückner A. Echtheit des Igorliedes. Zeitschrift für slavische Philologie. Band XIV, Heft 1-2. 1987. 87 S.
5. Rilke R. Die Mär von der Heerfahrt Igers. Leipzig: Boplau Verlag, 1960. 45S.

Анотація

І.І. Окатьєва. Феномен природи як засіб творення конфліктних колізій у «Слові о полку Ігоревім» та його англомовному (В. Набоков) та німецькомовному (Р.М. Рільке) перекладах

Стаття присвячена виявленню специфіки перекладу феномена природи у «Слові о полку Ігоревім», а саме – ролі природи в творенні конфліктних колізій у тексті оригіналу та особливості її передачі у англомовному перекладі В. Набокова та німецькомовному – Р.М. Рільке.

Автором доводиться, що природні явища у творі мають багаторівневе семантичне навантаження. Персоніфікована в образах тварин та птахів, природа безпосередньо впливає на усі події твору. За допомогою феномена природи моделюються конфліктні колізії, що знаходять вияв не у зовнішній канві твору, а у внутрішньому бутті героїв.

В. Набоков та Р.М. Рільке намагалися точно передати особливу роль феномена природи у художньому просторі оригіналу, при цьому В. Набоков більше тяжіє до дослівного перекладу, а Р.М. Рільке часто використовує свої художні образи для передачі відповідної художньої картини. Основний комплекс проблем художнього перекладу постає у ракурсі багаторівневої, складної інтерпретації літературного твору не лише як певним чином структурованого тексту, а й як особливого типу художнього дискурсу, пов'язаного з позатекстовою реальністю. Текст «Слова» представляє для перекладача цілий комплекс проблем. Зміни, які перекладачі вносять у твір, спричиняють відмінності з оригіналом. Водночас, для створення адекватного оригіналу художнього й емоційного враження і В. Набоков, і Р.М. Рільке підібрали досить точні та виразні мовні засоби та художні образи.

Ключові слова: феномен природи, конфліктна колізія, художній переклад.

Аннотация

И.И. Окатьева. Феномен природы как способ образования конфликтных коллизий в «Слове о полку Игореве» и его англоязычном (В. Набоков) и немецкоязычном (Р.М. Рильке) переводах

Статья посвящена выявлению специфики перевода феномена природы в «Слове о полку Игореве», а именно – роли природы в образовании конфликтных коллизий в тексте оригинала и особенности её передачи в англоязычном переводе В. Набокова и немецкоязычном – Р.М. Рильке.

Автором доказывается, что природные явления в произведении имеют многоуровневую семантическую нагрузку. Персонифицированная в образах животных и птиц, природа непосредственно влияет на все события произведения. С помощью феномена природы моделируются конфликтные коллизии, что выявляется не во внешней канве произведения, а во внутреннем бытии героев.

В. Набоков и Р.М. Рильке старались точно передать особенную роль феномена природы в художественном пространстве оригинала, при этом В. Набоков больше склонен к дословному переводу, а Р.М. Рильке часто использует свои художественные образы для передачи соответственной художественной картины. Основной комплекс проблем художественного перевода раскрывается в ракурсе многоуровневой, сложной интерпретации литературного произведения не только как определённым образом структурированного текста, а и как особенного типа художественного дискурса, связанного с внетекстовой реальностью. Текст «Слова» представляет для переводчика целый комплекс проблем. Изменения, которые переводчики вносят в произведение, ведут к различиям с оригиналом. В то же время, для создания адекватного оригинала художественного и эмоционального впечатления и В. Набоков, и Р.М. Рильке подобрали достаточно точные и выразительные языковые средства и художественные образы.

Ключевые слова: феномен природы, конфликтная коллизия, художественный перевод.

Summary

I.I. Okatieva. The phenomenon of nature as method of creation of conflict collisions in «The Song of Igor's campaign» and its English (V. Nabokov) and German (R.M. Rilke) translations

The article is devoted to revealing the translation specifics of the phenomenon of nature in «The Song of Igor's campaign», the role of nature in the creation of conflicts in the original text and the peculiarities of its English translation of V. Nabokov and in the German version by R.M. Rilke.

The author has argued that the natural phenomenon in the composition has a multilevel semantic filling. Personified in the image of animals and birds, nature directly affects all the events of the work. With the help of the phenomenon of nature, conflicts are modeled and are not found the external canvas of the composition, but in the inner being of heroes.

V. Nabokov and R.M. Rilke tried to accurately convey the special role of the phenomenon of nature in the artistic space of the original, while V. Nabokov tends to translate more literally, and R.M. Rilke often uses his artistic images to transfer the corresponding artistic picture. The article emphasizes the main complex of problems of artistic translation appears in the perspective of a multi-level, complex interpretation of a literary work not only as a certain structured text, but also as a special type of artistic discourse associated with non-textual reality. The text «The Song of Igor's campaign» presents a complex set of problems for the translator. The changes that interpreters make in the work cause differences with the original. At the same time, to create an adequate original of the artistic and emotional impression, V. Nabokov and R.M. Rilke have chosen quite accurate and expressive language and artistic images.

Key words: the phenomenon of nature, conflict, artistic translation.

Інформація про автора

Окатьєва Інна Іванівна – доцент кафедри іноземної філології Харківської гуманітарно-педагогічної академії, кандидат філологічних наук; пров. Руставелі, 7, Харків, 61000, Україна; <http://orcid.org/0000-0003-4450-1731>